

válik. Ezért van, hogy minden újdonság félelmetesnek tűnik a helyiek szemében, a hívás nélkül felbukkanó idegenekre pedig kémként tekintenek: a tekintélyuralomban nincs önálló akarat, tehát aki jön, azt nyilván küldték valahonnan, és parancsot teljesít. A hely szelleme és a külvilág csap össze abban a jelenetben is, amelyben Anatol Korkodus egy turistát próbál meg igazoltatni – sikertelenül –, vagy amikor előljárók érkeznek Verhovinára, és szóba sem állnak az öreg brigadérossal. A romlás jelei nyíltan és közvetetten is megmutatkoznak a szövegben, Bodor pedig néha egészen egyértelműen fogalmaz a jövővel kapcsolatban: „Nem árt, ha a brigadérosnak is megfordul a fejében, hogy bizony nem kizárt, valakik megalkudtak a fejünk fölött. Itt lakunk ugyan, de a föld alattunk már rég nem a miénk.”

Mégis, a változás mögött ott rejlik az állandóság. Akárki lesz Verhovina új ura, a föld és lakosai tovább élnek, s ezt az értéket csak felügyelni lehet – kisajátítani, önmaga kereteiből kiléptetni nem. A vidék termálvizei csak a járásban maradnak ihatóak, szállítás közben megbuggyannak. Korkodust talán meg lehet ölni, de teste az egyik mérgező forrás kék öblében az örökkévalóságig fennmarad; a motívum, a temetetlen halott (szent?) már a *Sinistra körzetben* is megjelent, hisz Borcan ezredest sem volt szabad eltemetni, maradványait egy oszlop őrzi.

Mint arra korábban is kitértem, a változás–maradandóság dilemmája távolabbról nézve nemcsak a *Verhovina madarait*, hanem Bodor Ádám egész munkásságát jellemzi. Megteremtett egy semmi máshoz nem hasonlítható világot, amit rajta kívül nem is tudna más felidézni. Festő nem adhat vissza szebben egy hajnalt a fenyvesekben, mint ő: egyetlen mondatával kelti életre a tájat. A kérdés az, hogy hajlandó-e kimozdulni innen, vagy marad a vidék mestere, saját prózájának Anatol Korkodusa. Úgy tűnhet, Bodor inkább maradni szeretne. A korai karcolatok, novellák után figyelme az emberitől az általános felé fordult – regényei pedig már nem is annyira a cselekményről, hanem a látványról szólnak. A *Verhovinát* olvasni olyan, mintha egy trükkfelvételt látna az ember: az első pillantásra sodró történetfolyam valójában állókép, s közelebről nézve a háttér és a szereplők is egybemosódnak. Hiába próbálnánk például megfordítani Nika Karanikát, Balwinder mindenest vagy magát Korkodust – nincs mélységük, két dimenzióban léteznek. Bodor egyik szereplőjének sem adott személyiséget, csak néhány jellegzetes karakterjegyet, s ettől Verhovina lakói tárgyszerűek vagy éppen állatiasak lesznek – a nők például egyenesen „tüzelnek” a regényben, mintha kutyákról lenne szó.

Mindez nem lenne számomra zavaró, ha a könyv nem viselné magán a rutinos kéz jegyeit is: egyértelmű, hogy Bodor Ádám jól bevált figurákat és sablonokat elevenített fel, a hanyatlás, változás részletgazdag leírásán kívül azonban a *Verhovina madarai* nem nyújt újat, többletet a korábbi szövegekhez képest. Sőt talán el is vesz, veszít valamit: a régi Bodor-novellákban megismert és megszeretett beszédes csendet. A *Megérkezés északra* karakterei – turisták, erdészek, kazánfűtők – például alig váltottak pár szót egymással, a szavak közötti csendben azonban annyi keserűség, romantika vagy abszurd humor élt, hogy egy írásból kettő-három is kitelt volna. A *Barna fénykép* vagy a *Levéltitok* című karcolatokban semmilyen konkrét információ nem hangzik el, és ez a hiány éppen elég ahhoz, hogy magunk próbáljuk meg kiegészíteni. A *Verhovina madarainak* viszont, tűnjék bármennyire is talányosnak, nincs meg ez kis hiánya. Telt, tömör és minden ízében megformált szöveg, melyben a párbeszéd is díszítő motívumnak hatnak, ahogy a szereplők nem különben – olvasható tájkép, amihez nincs szükség sem értelmezésre, sem kérdésekre.

BUDA FERENC
Világ, világom
Egy kéziratos könyv
fejezeteiből

Holnap Kiadó
Budapest, 2011

Urbán Péter

KÖNYV ÉS UNIVERZUM

Buda Ferenc önéletrajzi műve a *teljes* összegzés igényével íródott. Olyan könyv a *Világ, világom*, amelyben a szerző nem csupán summázatát, lényegét akarja adni létezésének, nem a legjellemzőbbet próbálja be-

mutatni, hanem az egészet. Precizitása nem kínos, nem zavaró vagy unalmas (pedig ez a fajta részletesség lehetne az), mesélőkedve, stílusa színes, hatalmas univerzumot tár elénk. Miközben az elbeszélő minden részletre igyekszik emlékezni, a könyv hőse (az életrajzi szerző) szemünk láttára cseperedik föl: végigkísérjük a Debrecent körül-ölelő tanyavilágon, falusi nyaralásokon, a cívisváros életteli miliójében látjuk első szárnypróbálgatásait, megismerjük teljes rokonságát, szomszédait, iskolatársait, tanárait. Mindeközben időutazást is teszünk, megérkezvén a múltba. A történet valamikor a 20. század elején kezdődik, sőt még a 19. századra is visszatekint, majd innen indulva araszolunk előre a korban – néhol magában a történelemben. Buda Ferenc kategorizáló módszert választott világának bemutatásához, de ennek örve alatt is mindig megtalálja a módját, hogy időben és térben előre-hátra utaztatva olvasóját történeteket mesélhessen el.

A dokumentatív irodalom küzd azzal a nehézséggel, hogy a kitalált történethez képest nincs eleje, vége, csattanós, tanulságos befejezése. Ezért történeteinek drámaiságát csupán az életből, a valóságból mérítheti. E könyv elbeszélőjének élete bőven telített olyan történetekkel, amelyeket nem kell alakítani, elég elmesélni őket. A dramaturgiát maga az élet adja, az élet pedig – ismét bebizonyosodott – nagy rendező.

A regény jelentős erénye a történelmi múlt bemutatása a szemtanú szemszögéből. Élővé, kézzelfoghatóvá válik, megmozdul a 20. századi tablókép, és a fotográfus által alakzatba rendezett figurák saját életre kelnek. Ez a múlt pedig mindannyiunk története, akik a Kárpát-medence különféle tájait magunkénak valljuk. (Csak a véletlen műve, hogy az elbeszélő gyermekkorát jelentősen meghatározó Debrecen városa a recenzor nagyapjának, apjának is szülőhelye, a leírt helyszíneket ezért – többé-kevésbé – magam is ismerem. Könnyen otthonossá válik így a történet.)

Az események sora az ősökkel kezdődik, a nagyszülőkkel, akik közül személyesen csak az apai nagyanyával találkozhatott a szerző. A vidéki élet keménysége, robusztus világa jelenik meg a szülők testvéreinek bemutatásakor. Az apa mély szegénységből érkező, alkalmi munkákért sorban álló, éhező alakjában a világválság sújtotta ország tönk szélén tántorgóinak mindennapjaiba tekinthetünk be. Ma úgy hihetnénk, a kenyérhéjért lehajoló szegénység kora elmúlt, pedig jelenünk egyre több párhuzamot kínál az 1920–30-as évek Magyarországgal. Ezt az anyai ág története követi, melyből kiemelkedik

a tizenegy gyermeket szülő, közülük ötöt eltemető, 39 évesen már megözvegyült nagyanya öngyilkossága a tizenkettedik terhessége elején. Az elbeszélő szinte novellává alakítja ezt a történetet, melyet ugyanakkor a riportok igazságra törekvése és távolságtartása is jellemel. Sűrűsödnek a sorsok a lapokon.

Megtudjuk, hogy a szerző anyja már tizenkét esztendő korától maga keresi a kenyerét gyári munkásként, később belepillanthatunk a pesztonka-lét még mindig nem könnyű, de azért elviselhetőbb hétköznapjaiba (Édes Anna-féle tragédiák itt nem következtek be). A nincstelen apa és a társadalom alján elhelyezkedő anya megismerkedése következik, majd az írás szövevényébe lép maga az elbeszélő is mint újszülött. Ettől kezdve a Móricz Zsigmond, Móra Ferenc, Molnár Ferenc által megrajzolt gyermekvilágot láthatjuk, középpontjában a „főszereplő” kisfiúval. Alagsori lakások töredezett cementpadlója, telente pirosra izzó vaskályha, vízfordásra alkalmazott vízköves, kék zománcos bádogkanna, deszkalapokból szegelt stélázi: a nehezen boldoguló, de tisztességes szegénység gyermekkori rekvizitumai. Az 1930-as évek nehézségei kézzelfoghatóak. Buda Ferenc realista leírásai nyomán szinte megelevenedik ez a világ, nem csupán hitelesíti a valóságot, hanem élményszerűvé is teszi. A lassan társuló horizont a kisgyermek szemével még otthonos, biztonságos; az óvoda néhány hónapja, a leheletfinom első gyermekszerelem, a szintén első ábécéskönyv adta olvasástanulás élménye következik. A Magoss György tér 7-be költözés után egy új milió alakítja az életét. A több-lakásos bérház lakóit, a szomszédokat az elbeszélő részletesen bemutatja, sorsuk legfontosabb vonásaival rajzolva meg őket. Ez még mindig a tisztességes szegénység világa, de már önálló, polgári keretek között: az udvaron tyúkok kapirgálnak, nyulak zörgetik a füvet ketrecbe zárva, a gyermek búvóhelyéül fűzfa szolgál, az egykori Liba-kerthez tartozó veteményeskert terményeivel gazdagodva boldogul a család.

1941-ben éri el a háború az országot, 1944-ben a gyermek életét. Erdélyből érkezett, elcsigázott, reményvesztett menekültek csoportjai, éjszakai légiriadók elől pinceóvóhelyre menekülő családok, az apa katonaszolgálatának hosszú, bizonytalansággal, félelemmel teli hónapjai következnek. És szembesülnie kell a Dávid-csillagot hordó zsidók megalázásával, elhurcolásával is a mesélőnek, üresen maradt lakásaik kifosztásával úgyszintén. A megszálló német katonák jelenléte lassan megszokottá válik, ahogy a bombázások üteme, a „felülről

fenyegető veszedelem” és az éjszakai elsötétítés is az élet része lesz. Az apja karján repesszel eltalált gyermek halálának leírása az ember-telen szörnyűséget testközelbe hozza: „feje élettelenül hátrahanyatlott, s a svájcisapka az agyvelővel meg a zúzott koponyacsont szilánkjaival együtt lottyanva esett a pince betonpadlatára... Hosszú időn át vissza-visszatért álmaimban ez a jelenet. Ma már nem álmodom vele. Ám a háború, minden háború tömör lényege, iszonyú foglalata gyánát megmaradt bennem örökre, kitephetetlenül.”

A bombázások elől Debrecen-közeli tanyára költözik a család a rokonokhoz, itt talán biztonságosabb az élet. Újabb élmények: a kert végében ásott óvóhely kínál menedéket, majd az apa hazatér a front-ról, ami egyre közeledik, a légibombázásokat felváltja az ágyúszó, németek érkeznek, elrekvirálják a lovakat, nyomukban jönnek a „felszabadítók” Sztálin-orgonával, davaj-gitárral, pufajkával. Előlük a serdülő lányokat az ópadlásra, a javakat rejtekhelyre kell bújtatni. Az első szó, amit nyelvükön megtanultak a magyarok, a *zabraty* ige volt: „Már megint jönnek a ruszkik zabrálni”. Magában foglalja ez a szó az eltulajdonítás, rablás, fosztogatás árnyalatait is. Közben vonul az arctalan tömeget felvonultató vörös hadsereg végeláthatatlanul. „Telt-múlt a nagy változásokat hordozó idő, sok minden, amit korábban eleven bizonyosságnak tekintettek az emberek, kifordult sarkaiból, élet és halál ingatag kiszámíthatatlansága közepette csupán egy valami állandósult a szemünk láttára: az oroszok jelenléte.” A hódítók vonulása lassacskán azért elapad, a család visszaköltözik a városba, bombakárosultként, tönkrement lakásuk helyett másik üresen maradtba. Láthatjuk az apa összetűzését egy éjszaka a részegen kopogtató szovjetkatonával: balta- és késváltás lesz a dologból, a családfő éppen csak megússza a „baráti” találkozást.

A háború utáni újjáépítést nem követi valós konszolidáció, a kiszákmányolt ország újabb ínséges idők elé néz: „Például a só, gyufa, gyertya, petróleum, cérna – effélék hosszú ideig az örökös hiánycikkek közé tartoztak.” Majd a hiperinfláció időszaka köszönt be, a gyermek számára Mikepércsi nyaralás, negyedik elemi, „Gerő, a hídverő” és „Arccal a vasút felé”. Azután nyári szünidő ismét falun, Nagycserén, végül új iskola: a refi. A debreceni Református Gimnázium olyan intézmény, amelynek szellemiségéről, történetéről könyveket lehet megtölteni, s ezt az elbeszélő sem hazudtolja meg: oldalakon át cseteli ennek az iskolának a fekvését, kinézetét, állapotait, részletesen ábrázolja tanárait, leírja tantárgyait, tanóráit. Láthatóan örömet okoz

a szerzőnek az emlékezet illetően aprólékos, finoman kiszínezett képeinek előszámálása, felidézése; mintha lajstromot készítené, a megörökítés nem elnagyolt, hanem teljességre törekvő.

A cserkészlet lelkes egy-két éve, nagyerdei fürdőzések, sétálások következnek, a vizekkel való kapcsolatát is megismerjük, egy szerencsés kimenetelű balesettel együtt. A horizonton lassan már sűrűsödik a „felszabadítók” hozta új ideológia sötét árnyéka, de néhány jeltől eltekintve a kiskamasz világába még nem tud magának utat törni. Kötelező oroszul tanulni, cserkészlet helyett az úttörőmozgalomba erőlteti a gyerekeket, de zsarnokságának még kezdetén jár csupán.

Érzékletes leírását adja ezután a debreceni piacnak, de főleg az árusok között fellelhető csodabogaroknak: a piócás néninek, a légyfogót és gumióvszert árusító bácsinak, Bolond Jóskának, akin „a mániakusság, a paranoia s talán az autizmus (?) bizonyos tünetei egyaránt felismerhetők”. Látjuk Bolond Lacit, a súlyos kreténizmusban szenvedő jámbor lelket, egy újabb alakját a különcöknek. De kirívó figurák Kossuth és a Művész Úr is, leírásuk egyszerre megmosolyogtató és szomorú. Ebből a csoportból kiemelkedik Váradai úr, a társadalomból önkéntesen kivonult mezítlábas Diogenész alakja, aki már tél végén is napfürdőzik az utcasarkon. Ezzel a szereplővel sülyed el lassan a régi polgári világ, hogy helyét egy másiknak adja át. „Váradai úr csupán somolyog egyet kurta szakálla meg a bajsza között, azután nézi, csak nézi tovább szó nélkül, derűvel a nyüzsgő, vonuló hangyafolyamként ide-odaigyekvő embereket.” A csendes szemlélődésnek, a békés, lassan csordogáló életnek vége szakad, helyébe dörrenő rohamléptekkel nyomul az új.

Az ország történetének folytonosságát és a szereplő magánéletét egyszerre hasítja szét a szakadás. Miközben az új ideológia árnya már a szereplők fölé borul, a változás a családot is megrázza: egyre intenzívebb veszekedések után az apa másik nőhöz költözik. Ennek az időszaknak a láthatóan fájó emlékei nem csupán azt a néhány hónapot határozzák meg, amíg a családfő hazaköltözésével újra egyesül a família, de a gyermekkor biztonsága, a család örökkévalóságába megtartó erejébe vetett hit is széteszlik. „Lélek és lélek karambolához / minden úrbeli katasztrófa törpe” – idézi Nagy László sorait a szerző. De az élet folyik tovább, feltartóztathatatlanul, a törés pedig sajgó emlékké szelídiül. „Itt élnek hát bennem, amíg én is élek, hol megbékélve, hol pedig viaskodva. Megeşik néha, hogy velük álmodom. Ilyenkor békességben vannak mindig.”

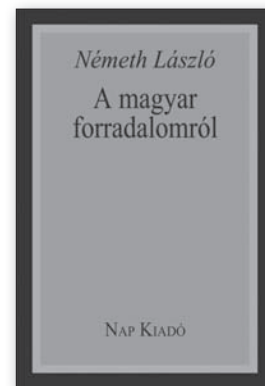
Könyvélmények leírása következik, Brehmtől *Az állatok világa*, Cooper, Jókai, Gárdonyi, Herczeg. Majd az iskola történései, tanárokhoz fűződő élmények, iskolatársak. Az indiánok elnyomástól való megmentésének terve, néprajz – mindezt történetek illusztrálják. Teherautós utazás az apával a gazdák „fejtágítására”, az orosz könyvek széttépése, azután cserkészttábor örökké aranyba vésődött emléképei. Az elbeszélés listává is alakulhat, a diáktársak felsorolásakor oldalakon keresztül mutatja be egyenként az egykori pajtasokat, rövid képekben jellemezve őket. A részletek felsorolása a megőrzés szándékát mutatja, az elmúlástól igyekszik megóvni az elbeszélő saját világát, amelyet pontos bemutatással ment át a jövőbe. A Református Gimnáziumból (ahol az új rendszer miatt végül is az általános iskola felső tagozatát töltötte a szerző) a Fazekas Mihály Gimnáziumba került át; ismét tanárokat, órákat, élményeket látunk, csupán a keretek változnak. Persze ekkor már a hatalom abszurditása is megmutatkozik, a tanulóifjúságot közhasznú munkákra vezénylik, gumipitypang, gyapot meghonosítása a fő cél. Az irodalomtanításban is jelen van az uralkodó ideológia szűk látóköre és primitív szelleme. Két költő-órásunk lírájáról azt tanítják, hogy azt „öncélú formalizmus jellemzi, Kosztolányi szembefordult a forradalom haladó eszméivel, Babits pedig a társadalmi problémákkal való foglalkozás helyett előkelően visszavonult a l'art pour l'art elefántcsonttornyába.” Rákosi Mátyás groteszk figurájának ábrázolása is megkerülhetetlen, akárcsak Sztálin halálának eseménye és az erre adott nyílt vagy rejtett reakciók.

Közben a hős teleír egy versfüzetet első kezdeményeivel, amely könyvecske ugyan a tűzhely lángjában végzi, de az úton mégis elindul a szerző. Megtanul biciklizni is, hogy a kerékpár életének fontos részévé váljon. Nagykorúvá válik, és talán fel is nő. A történet 1955 első felében zárul, biztatva olvasóit, hogy az elkövetkező évek már egy másik könyv lapjaira kíváncsoznak.

Buda Ferenc leltárt készít. Életrajzának részletessége párját ritkítja, a mesélés mégsem válik érdektelen részletek felsorolásává. Az alkotó küzd a teljességért: „E sorok előrehaladtával újra meg újra azt kell észrevennem – s nem épp megnyugodva –, hogy az idő omlatag homokrétegei szakaszonként szinte áthatolhatatlanul eltakarják előlem a múlt számos részletét.” Sorrendiséggel és nevekkel akadnak bonyodalmak – írja, tehát nyilvánvaló a szándék: az örökkévalóságért a saját világ teljességének felrajzolásával küzdeni. „Vajon helyes-e, valós-e a megírt s a meg nem írt dolgok aránya? Vajon mindenkor jól

döntöttem-e el, hogy mi a szükséges és mi a fölösleges? Valaki persze itt nyomban közbevetné: mi az, hogy szükséges, mi az, hogy fölösleges? Mindent meg kell írni...”

Realista ábrázolástechnikájával étellel teli miliót rajzol a szerző, nem nosztalgiával, hanem az emlékeket a vonatkozó valóságszerű jelenbe helyezve. Pontos megmutatja a századelő, századközép világát, saját tapasztalatát használva rendezőelvként, a külvilágra koncentráva. Megőrzi így a korabeli Debrecent és szereplőit is a mának, hiszen ismerősként távozunk a városból. Ez a személyes múlt folyamatos párbeszédben áll a történelem nagy színpadán elhangzottakkal, ezáltal az olvasó számára is ismerőssé téve a könyv történeteit.

NÉMETH LÁSZLÓ
*A magyar
forradalomról*
Nap Kiadó
Budapest, 2011

Ködöböcz Gábor

A VEZÉR NÉLKÜLI FELKELÉS

A Nap Kiadó *Magyar esszék* sorozatának legújabb darabjaként jelent meg Németh László 1956-hoz kapcsolódó írásainak gyűjteménye. Görömbei András a kötet előszavában a Németh-hagyaték kivételes értékű dokumentumaként és az író-gondolkodó különleges tanúságtételeként méltatja a jelentős erkölcsi és szemléleti bátorságot mutató írásokat. Az életmű avatott ismerőjeként a könyv két leginkább népszerű darabját (*A magyar forradalom* című tanulmányt, illetve a *Magam helyett* című életrajzot) egyenesen az 1943-ban